DES ENSEMBLES ARCHITECTURAUX À PRÉSERVER

TE BEWAREN ARCHITECTURALE GEHELEN

« La façade d'une maison n'appartient pas à celui qui l'habite, mais à celui qui la regarde ». Lao-Tseu

"De gevel van een huis is niet van diegene die er woont maar van diegene die hem bekijkt". Lao-Tseu

UNE VILLE DE DÉTAILS…

La maison construite sur parcelle étroite constitue l'unité de base de l'urbanisation de Bruxelles. Au XIXe siècle et au début du XXe siècle, le souhait de chaque propriétaire de personnaliser sa façade stimule l'inventivité des architectes et le savoir-faire des artisans. La porte d'entrée, les fenêtres, le balcon, le bow-window, la corniche, chaque élément architectural participe à l'effet d'ensemble de la façade, souvent conçue comme une véritable œuvre d'art.

ENTRETENIR POUR CONSERVER

Le nettoyage, la remise en peinture et les petits travaux de réparation permettent de conserver des éléments devenus irremplaçables aujourd'hui. La recherche du matériau « sans entretien » et la volonté d'adapter les immeubles anciens à de nouvelles normes produisent souvent des « fausses notes » qui troublent notre perception de la façade et de l'ensemble qu'elle forme avec ses voisines. Il est utile de rappeler que les travaux qui modifient l'aspect architectural d'un bâtiment nécessitent l'introduction d'une demande de permis d'urbanisme.

Pour toute information sur le permis d'urbanisme et sur les primes ou pour obtenir des conseils techniques :

- le service urbanisme de votre commune ;
- Le Centre Urbain, asbl – ABEA, Halles Saint-Géry, place Saint-Géry 1, 1000 Bruxelles du mardi au vendredi de 10h à 18h et le samedi de 14h à 17h.
  Tél. 02/219 40 60, info@curbain.be – www.curbain.be

Pour toute information concernant un bien protégé :

Direction des Monuments et des Sites
de la Région de Bruxelles-Capitale
rue du Progrès 80 – 1035 Bruxelles
Tél. : 02/204 25 75
aatl.monuments@mrbc.irisnet.be
www.monument.irisnet.be

Cette exposition est présentée par le service Info Patrimoine du Centre Urbain asbl et par la Direction des Monuments et des Sites de la Région de Bruxelles-Capitale dans le cadre d'une campagne de sensibilisation à la sauvegarde des châssis de fenêtre anciens à Bruxelles. Son but est de fournir quelques clés pour mieux apprécier et mieux préserver le patrimoine bruxellois.

Conception et rédaction : Jérôme Bertrand, avec la collaboration de Céline Cheron.
Photos : © Le Centre Urbain, sauf autres mentions. Design by Kaligram.

EEN STAD VOL DETAILS…

De stedenbouwkundige basiseenheid in Brussel is een huis op een smal perceel. In de 19de en begin 20ste eeuw wensen eigenaren aan de gevel van hun huis een persoonlijk tintje te geven, wat een stimulans betekent voor de vindingrijkheid van de architecten en de vakkennis van de ambachtslieden. De voordeur, de vensters, het balkon, de erker, de kroonlijst. Al deze onderdelen dragen bij tot de eenheid van de gevel die vaak een heus kunstwerkje is.

ONDERHOUDEN OM TE BEWAREN

Schoonmaken, herschilderen en kleine herstellingswerken maken het mogelijk om vandaag onvervangbaar geworden onderdelen te behouden. Het streven naar "onderhoudsvrije" materialen en de wil om oude gebouwen aan te passen aan nieuwe normen leiden vaak tot "valse noten" die onze perceptie verstoren van een gevel en van het geheel dat hij vormt met zijn buren. Belangrijk om te weten is dat werken die het architecturale uitzicht van een gebouw veranderen de aanvraag van een stedenbouwkundige vergunning vereisen.

Voor alle informatie over de stedenbouwkundige vergunning en over de premies, of voor technisch advies kunt u terecht bij :

- de dienst stedenbouw van uw gemeente ;
- De Stadswinkel vzw – ABEA, Sint-Gorikshallen, Sint-Goriksplein 1, 1000 Brussel, van dinsdag tot vrijdag, tussen 10u en 18u en op zaterdagnamiddag van 14u tot 17u.
  Tel. : 02/219 40 60, info@curbain.be – www.curbain.be

Voor alle informatie met betrekking tot een beschermd gebouw :

Directie Monumenten en Landschappen
van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest
Vooruitgangstraat 80 – 1035 Brussel
Tel. : 02/204 25 75
broh.monumenten@mbhg.irisnet.be
www.monument.irisnet.be

Deze tentoonstelling wordt georganiseerd door de dienst Info Patrimonium van de Stadswinkel vzw en door de Directie Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, in het kader van een sensibiliseringscampagne voor het behoud van oorspronkelijk schrijnwerk in Brussel. Ze stelt zich tot doel enkele sleutels aan te reiken om het Brusselse erfgoed beter naar waarde te schatten en te bewaren.

Concept en redactie : Jérôme Bertrand, met de medewerking van Céline Cheron.
Foto's : © De Stadswinkel, tenzij anders vermeld. Design by Kaligram.

Le Centre Urbain, asbl – ABEA (Service Info Patrimoine)
De Stadswinkel, vzw – ABEA (Dienst Info Patrimonium)

Direction de Monuments et des Sites de la Région de Bruxelles-Capitale
Directie Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

Les matériaux de PAREMENT

PAREMENTmaterialen

ENDUITS OU MATÉRIAUX APPARENTS ?

L'architecture néoclassique se caractérise par des façades enduites et peintes dans des tons clairs qui privilégient la recherche de l'effet d'ensemble. Ce style qui se développe à Bruxelles dès la fin du XVIIIe siècle connaît des prolongements jusqu'à la fin du XIXe siècle à travers les maisons néoclassiques tardives. À partir de 1880, les architectes s'inspirent du bâti des XVIe et XVIIe siècles et exploitent les jeux de couleurs des matériaux apparents : brique, pierre bleue, pierre blanche… Vers 1900, l'Art nouveau franchit un pas supplémentaire dans cette recherche de la couleur en agrémentant les façades de sgraffites et de céramiques. À la veille de la Première Guerre mondiale, les enduits simili font leur apparition. Économiques et de grande qualité, ils imitent la pierre à l'aide de mortiers qui contiennent des granulats de pierre concassée. Ils sont très présents dans les façades des années 1920.

Dans cet ensemble de maisons éclectiques, le goût pour la couleur s'exprime par l'emploi de la brique, de la pierre bleue et de la pierre blanche.
Schaerbeek, rue des Pâquerettes, vers 1900.

In dit geheel van eclectische huizen blijkt het streven naar kleur uit het gebruik van baksteen, in combinatie met hard- en witsteen.
Schaarbeek, Madeliefjesstraat, rond 1900.

Cette façade combine la brique, la pierre de taille et des enduits simili : les arcs surmontant les fenêtres sont réalisés en simili.
Forest, avenue Victor Rousseau 11, Fr. Van Meulecom, 1929.

Deze gevel vertoont een combinatie van baksteen, natuursteen en similibepleistering. De bogen boven de vensters zijn in simili uitgevoerd.
Vorst, Victor Rousseaulaan 11, Fr. Van Meulecom, 1929.

Un nettoyage trop brutal à l'aide d'une méthode abrasive peut endommager les matériaux de parement de la façade de manière irréversible.

Te hardhandig schoonmaken met een schuursysteem kan het parementmateriaal van een gevel onherroepelijk beschadigen.

La mise à nu des briques non destinées à être exposées aux agents atmosphériques fragilise la façade et entraîne la disparition du décor réalisé dans l'enduit.

Het blootleggen van stenen die niet bedoeld waren om blootgesteld te worden aan de weersinvloeden maakt een gevel kwetsbaar. Met het verwijderen van de bepleistering verdwijnt tevens de in stuc uitgevoerde geveldecoratie.

Cet ensemble de façades d'esprit néoclassique tardif a conservé sa cohérence grâce au bon état d'entretien des enduits peints en tons clairs.
Saint-Gilles, rue du Mont-Blanc, vers 1890.

Dit geheel van gevels in laat-neoclassicistische stijl heeft zijn coherentie mooi bewaard dankzij het goede onderhoud van de beschilderde bepleistering in lichte tinten.
Sint-Gillis, Witte Bergstraat, rond 1890.

BEPLEISTERING OF ZICHTBARE MATERIALEN ?

De neoclassicistische architectuur wordt gekenmerkt door bepleisterde en in lichte tinten geschilderde gevels die daardoor sterker de indruk wekken een ensemble te vormen. De stijl ontwikkelt zich in Brussel vanaf het einde van de 18de eeuw en er komen nog late voorbeelden van voor tot het einde van de 19de eeuw. Vanaf 1880 gaan de architecten zich inspireren op stijlen uit de 16de en 17de eeuw en spelen met de kleuren van de zichtbare materialen : baksteen, hardsteen, witsteen… De art nouveau zet een volgende stap in het zoeken naar kleur, door de gevels te verfraaien met sgraffiti en keramiek. En aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog doet de simili zijn intrede. Dat is een goedkope bepleisteringtechniek van hoge kwaliteit die steensoorten nabootst met behulp van mortel waarin steengranulaat is verwerkt. Die werkwijze is nadrukkelijk aanwezig in de gevels van de jaren 1920.

Le Centre Urbain, asbl – ABEA (Service Info Patrimoine)
De Stadswinkel, vzw – ABEA (Dienst Info Patrimonium)

Direction de Monuments et des Sites de la Région de Bruxelles-Capitale
Directie Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

Le châssis de fenêtre en BOIS
Het HOUTEN venster

LE REGARD DE LA FAÇADE…

Les fenêtres font pénétrer la lumière, offrent des vues vers l'extérieur, permettent l'aération, protègent de la pluie, du vent, du froid, de la chaleur, du bruit… Au-delà de ces fonctions pratiques, elles participent à la composition de la façade par leurs formes, leurs divisions, la mouluration de leurs profils, mais également par les qualités particulières de leurs vitrages : verre soufflé, glace biseautée, verre coloré, verre imprimé, vitrail… À l'intérieur, les fenêtres déterminent notre perception du monde environnant et participent à l'ambiance de l'habitation.

UN PATRIMOINE À PRÉSERVER

L'histoire de la fenêtre à Bruxelles reste encore en partie à écrire alors que des jalons de cette évolution disparaissent tous les jours sous nos yeux lors de travaux de rénovation. Les fenêtres d'avant 1850 constituent des témoins rares et précieux antérieurs au début de la mécanisation des ateliers. La fin du XIXe siècle et le début du XXe siècle, qui coïncident avec l'expansion de la ville, représentent une période d'apogée dans l'histoire de la fenêtre en bois.

La fenêtre définit l'ambiance lumineuse de l'habitation et guide nos regards vers l'environnement extérieur. Porte-fenêtre d'esprit Art nouveau.
Koekelberg, vers 1900.

Het venster bepaalt de lichtsfeer in de woning en leidt de blik naar buiten. Openslaande deur in art-nouveaustijl.
Koekelberg, rond 1900.

D'inspiration française, la grande fenêtre du XVIIIe siècle est divisée par des petits-bois et possède des volets intérieurs.
Bruxelles, rue aux Laines 11, vers 1800.

Het grote 18de-eeuwse venster is Frans van inspiratie, met roeden ingedeeld en heeft binnenluiken.
Brussel, Wolstraat 11, rond 1800.

Fenêtres à deux ouvrants surmontés d'une imposte fixe. Des petits-fers divisent les ouvrants en fonction du format courant des vitrages.
Ixelles, rue de Venise 21, vers 1875.

Vensters met twee openslaande vleugels en bovenlicht. Metalen glasroeden verdelen het raam volgens het gebruikelijke formaat van de ruiten
Elsene, Venetiestraat 21, rond 1875.

Traité comme un tableau, ce projet moderniste donne le premier rôle aux fenêtres à petits-bois dans l'organisation de la façade.
Maison de Mme Petrucci, Ixelles, rue De Praetere 18, J.-J. Eggericx, 1925, coll. AAM.

In dit modernistische project dat werkt als een schilderij krijgen de vensters met roedeverdeling een belangrijke rol toebedeeld in de organisatie van de gevel.
Huis van Mevrouw Petrucci, Elsene, De Praeterestraat 18, J.-J. Eggericx, 1925, verz. AAM.

DE BLIK VAN EEN GEVEL…

Vensters laten licht binnen, bieden uitzicht op de buitenomgeving, maken verluchten mogelijk en beschermen tegen regen, wind, kou en lawaai. Maar afgezien van hun praktische functies dragen ze ook bij tot de compositie van de gevel, door hun vormen, hun indeling en verdeling, de vorm van hun profielen en door de bijzondere eigenschappen van het glas dat erin zit : geblazen glas, glas met geslepen randen, gekleurd glas, bedrukt glas, glas-in-lood… Binnen bepalen de vensters onze waarneming van de wereld rondom ons en dragen ze bij tot de sfeer van de woning.

EEN PATRIMONIUM OM TE BEWAREN

De geschiedenis van het venster in Brussel moet voor een stuk nog geschreven worden maar ondertussen verdwijnen elke dag tijdens renovatiewerken voor onze ogen waardevolle getuigen uit het verleden. Vensters van voor 1850 zijn zeldzame en te koesteren overblijfselen uit de periode van voor de mechanisering van de schrijnwerkerijen. Het einde van de 19de en het begin van de 20ste eeuw, de periode die samenvalt met de expansie van de stad, is ook een hoogtepunt in de geschiedenis van het houten venster.

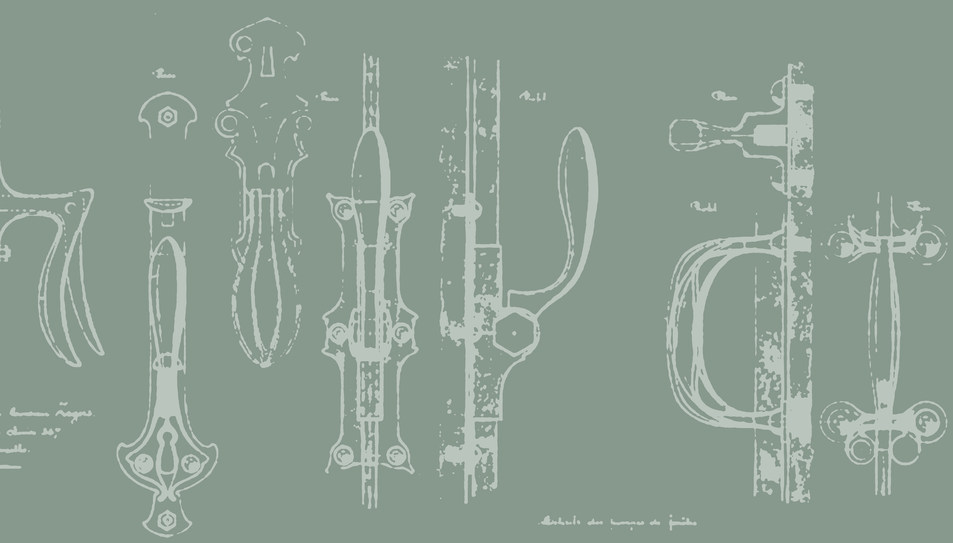

Le châssis à guillotine dont l'ouvrant coulisse verticalement s'introduit chez nous sous l'influence anglaise.
Schaerbeek, avenue Paul Deschanel 20, Vanderberghe, vers 1920.

Het guillotineraam dat verticaal openschuift is bij ons vanuit Engeland overgewaaid.
Schaarbeek, Paul Deschanellaan 20, Vanderberghe, rond 1920.

Le Centre Urbain, asbl – ABEA (Service Info Patrimoine)
De Stadswinkel, vzw – ABEA (Dienst Info Patrimonium)

Direction de Monuments et des Sites de la Région de Bruxelles-Capitale
Directie Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

Le châssis de fenêtre en BOIS
Het HOUTEN venster

Fabrique de châssis Norma à Malonne, vers 1900. *Schrijnwerkatelier Norma in Malonne, rond 1900.*

MATÉRIAUX ET TECHNIQUE

Les châssis de fenêtre anciens sont le fruit de la rencontre entre différents métiers : ceux du menuisier, du serrurier, du verrier et du vitrier. Les matériaux qui les composent sont les témoins précieux de savoir-faire pour la plupart oubliés aujourd'hui. Recherches sur les profils du châssis et ses modes d'ouverture, perfectionnement des ferrures et des vitrages…, plus de 500 brevets concernant les fenêtres avaient déjà été délivrés en Belgique avant 1914 !

Jusqu'aux environs de 1850, la fabrication des châssis reste essentiellement manuelle. À la fin du XIXe siècle les machines apparaissent dans les ateliers. En facilitant le travail de l'artisan, elles multiplient les possibilités décoratives. Dans les années 1960, l'utilisation de nouvelles machines va de pair avec une standardisation de plus en plus forte du châssis en bois. Alors que dans le châssis traditionnel chaque pièce est spécialisée, aujourd'hui, quel que soit le matériau utilisé, le châssis est formé seulement de deux profils de base.

MATERIALEN EN TECHNIEK

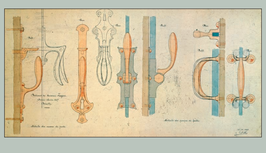
In het oude schrijnwerk kwam het talent van verschillende ambachtslui bij elkaar : de schrijnwerker, de slotenmaker, de glazenier en de glazenmaker. De materialen waaruit ze gemaakt zijn getuigen van een vakkennis die vandaag zo goed als verdwenen en vergeten is. Onderzoek naar profielen en openingswijzen, perfectioneren van beslag en beglazing… Vóór 1914 waren in België al meer dan 500 brevetten afgeleverd die betrekking hadden op vensters !

Tot rond 1850 verliep de productie van schrijnwerk zo goed als louter manueel. Tegen het einde van de 19de eeuw verschijnen de eerste machines in de ateliers. Ze vergemakkelijken niet alleen het werk van de ambachtsman maar breiden ook de decoratieve mogelijkheden uit. In de jaren 1960 gaat het gebruik van nieuwe machines gepaard met een steeds grotere standaardisering van het houten schrijnwerk. Terwijl in het traditionele schrijnwerk elk onderdeel gespecialiseerd is, bestaan vensters vandaag, ongeacht het gebruikte materiaal, uit slechts twee basisprofielen.

Verre imprimé et coloré dans l'imposte d'une fenêtre à guillotine.
Anderlecht, rue Dr. Jacobs 71, vers 1920.

Bedrukt en gekleurd glas in een bovenlicht van een guillotinevenster.
Anderlecht, Dr. Jacobsstraat 71, rond 1920.

Crosses de portes et pompes de fenêtres (Paul Hankar, hôtel Zegers-Regnard, Bruxelles, 1894, coll. MRAH/photo AAM).

Deurklinken en vensterpompen (Paul Hankar, Herenhuis Zegers-Regnard, Brussel, 1894, verz. KMKG/foto AAM).

Réalisation du profil extérieur d'un jet d'eau à la toupie. Les anciennes machines sont indispensables pour tout travail de restauration (atelier Henk Lutjeharms).

Met de freesbank wordt de binnenkant van een afwateringsprofiel afgewerkt. Dergelijke oude machines zijn onmisbaar bij elk restauratiewerk (atelier Henk Lutjeharms).

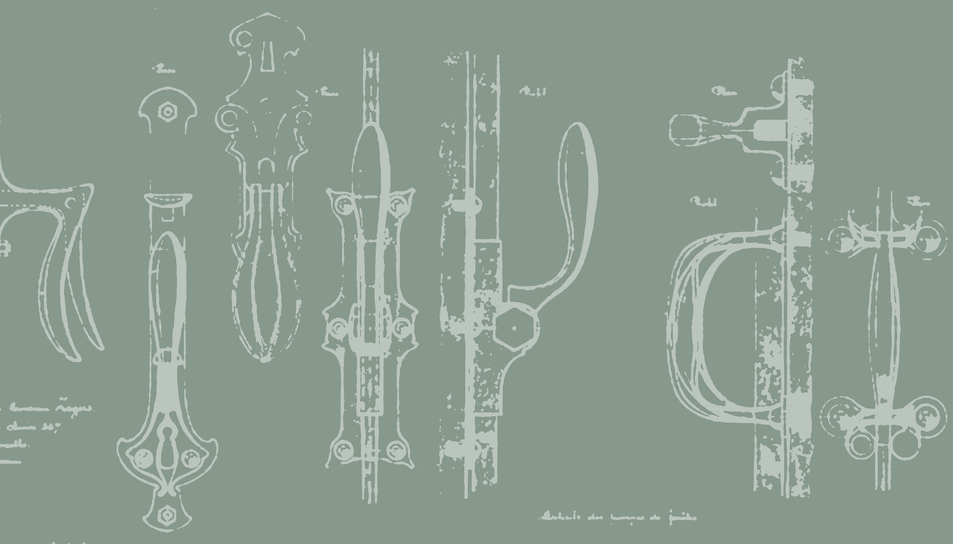

Comparaison entre le miroitement dur d'un verre float actuel (à gauche) et l'irrégularité vibrante d'un verre soufflé ancien (à droite).
Bruxelles, rue Marché aux Herbes 54.

Vergelijking tussen de harde weerspiegeling van het floatglas van vandaag (links) en de boeiende onregelmatigheid van oud geblazen glas (rechts).
Brussel, Grasmarkt 54.

Le Centre Urbain, asbl – ABEA (Service Info Patrimoine)
De Stadswinkel, vzw – ABEA (Dienst Info Patrimonium)

Direction de Monuments et des Sites de la Région de Bruxelles-Capitale
Directie Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

Le châssis de fenêtre en BOIS

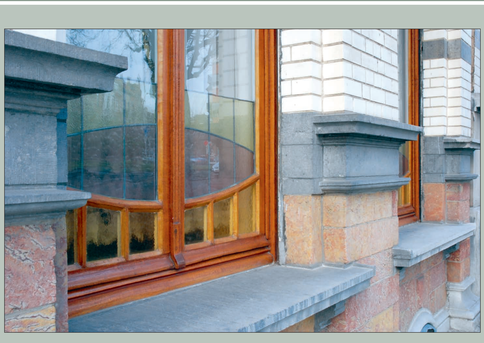
Het HOUTEN venster

ENTRETENIR, RESTAURER

Réalisés avec soin dans des bois de qualité, les châssis de fenêtre traditionnels possèdent une durée de vie exceptionnelle, à condition de bénéficier d'un entretien régulier. Ils sont composés de pièces assemblées à l'aide de chevilles de bois ou de vis, mais ils ne sont pas collés. Cette conception modulaire les rend entièrement démontables et autorise toutes sortes de réparations. De nombreux châssis posés il y a plus de cent ans sont encore en bon état et parfaitement fonctionnels.

AMÉLIORER LES PERFORMANCES

L'impact des fenêtres sur les consommations d'énergie est proportionnel à la surface qu'elles occupent dans la façade. Or, dans les bâtiments anciens, ces surfaces sont souvent moins importantes que dans les immeubles plus récents. L'évaluation des performances des fenêtres doit également tenir compte des éléments qui les complètent pour assurer notre confort : volets , rideaux, tentures… Une large palette d'interventions permet de conserver les fenêtres existantes tout en améliorant leurs performances thermiques et acoustiques.

Entretenus régulièrement, ces châssis de fenêtre en chêne verni sont encore en parfait état après cent ans.
Schaerbeek, place des Chasseurs ardennais 15, vers 1910.

Deze regelmatig onderhouden vensters in geverniste eik zijn nog in perfecte staat na honderd jaar.
Schaarbeek, Ardense Jagersplein 15, rond 1910.

ONDERHOUDEN, RESTAUREREN

Traditionele vensters zijn met zorg vervaardigd uit kwaliteitshout en hebben dan ook een uitzonderlijke levensduur, op voorwaarde dat ze regelmatig onderhouden worden. Ze bestaan uit houten onderdelen die met houten pennen of schroeven in elkaar gezet zijn maar niet gelijmd. Door die modulaire bouw kunnen ze helemaal gedemonteerd worden en zijn allerhande reparaties mogelijk. Heel wat vensters van honderd en meer jaren oud zijn nog in goede staat en perfect functioneel.

PRESTATIES VERBETEREN

De invloed van de vensters op het energieverbruik is evenredig aan het aandeel dat ze innemen in de geveloppervlakte. In oudere gebouwen zijn de muuropeningen vaak kleiner dan bij recentere het geval is. En bij een beoordeling van de prestaties van de vensters moet ook rekening gehouden worden met de elementen die er voor het comfort aan toegevoegd zijn, zoals luiken, gordijnen, overgordijnen… Er bestaat een hele waaier aan mogelijke ingrepen om bestaande vensters te behouden en er de thermische en akoestische prestaties van te verbeteren.

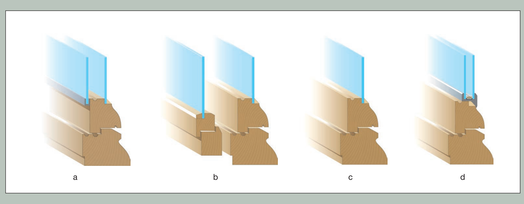
Le manque d'entretien des solins de mastic et le choix d'une peinture non-respirante provoquent une humidification excessive du bois qui entraîne des dégradations.

Het gebrek aan onderhoud van stopverven en de keuze van een niet-ademende verf veroorzaken vochtopslorping wat beschadiging van het hout met zich meebrengt.

Remplacement d'un jet d'eau en atelier
(atelier Henk Lutjeharms).

Vervangen van een waterlijst in de werkplaats
(atelier Henk Lutjeharms).

Techniques d'amélioration des performances thermiques et acoustiques des fenêtres existantes (dessins P. et J. Bertrand).

Techniques qui préservent le vitrage d'origine :
a) survitrage
b) pose d'un second châssis

Techniques qui entraînent le remplacement du vitrage d'origine :
c) pose d'un simple vitrage épais, feuilleté, à basse émissivité…
d) pose d'un double vitrage

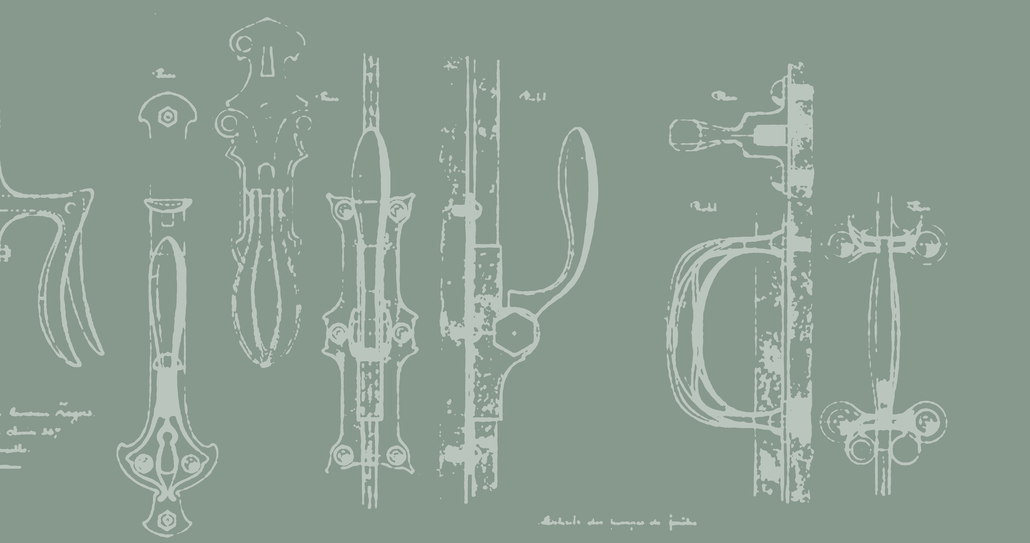
Technieken om de prestaties van bestaande vensters te verbeteren (tekeningen P. en J. Bertrand).

Technieken die het oorspronkelijke glas bewaren :
a) plaatsen van een voorzetraam
b) plaatsen van een tweede raam

Technieken die de vervanging van het oorspronkelijke glas met zich meebrengen :
c) Plaatsing van enkel dik glas, gelaagd, met lage emissie…
d) plaatsen van dubbel glas

Le Centre Urbain, asbl – ABEA (Service Info Patrimoine)
De Stadswinkel, vzw – ABEA (Dienst Info Patrimonium)

Direction de Monuments et des Sites de la Région de Bruxelles-Capitale
Directie Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

Le châssis de fenêtre en BOIS
Het HOUTEN venster

La façade de droite a conservé ses châssis d'origine, celle de gauche est équipée de châssis actuels tout à fait inadaptés : non respect des divisions.

photo Ph. De Gobert © CRMS.

De gevel rechts heeft zijn oorspronkelijke vensters behouden. Die links is uitgerust met nieuwe vensters die volstrekt onaangepast zijn: de indeling wordt niet nageleefd.

foto Ph. De Gobert © KCML.

REMPLACER SI NÉCESSAIRE

Si les fenêtres existantes ne peuvent être réparées ou améliorées, leur remplacement doit être envisagé. La pose de fenêtres actuelles très isolantes dans un bâtiment ancien ne peut cependant être décidée sans une réflexion globale sur l'isolation et la ventilation. Sans ces mesures complémentaires, le changement de châssis peut provoquer des problèmes de gestion de l'humidité dans le bâtiment.

FAUT-IL UN PERMIS D'URBANISME ?

Le remplacement des châssis de fenêtre n'est pas soumis à l'obligation d'introduire une demande de permis d'urbanisme **à condition que l'aspect architectural du bâtiment ne soit pas modifié**. Ceci implique notamment : le maintien des formes initiales, des cintrages, des divisions… L'utilisation du même matériau est évidemment souhaitable. Si le bâtiment est protégé, une demande de permis est toujours obligatoire. En pratique, la standardisation des châssis actuels rend problématique leur intégration dans une façade ancienne.

Réalisation d'une copie d'un châssis du début du XIXe siècle selon les techniques de la menuiserie traditionnelle (atelier Willy Dupont).

Kopie van een venster uit het begin van de 19de eeuw volgens de technieken van het traditionele schrijnwerk (atelier Willy Dupont).

L'intérêt du remplacement de châssis doit être mesuré en tenant compte de l'impact environnemental de la production de nouveaux châssis de fenêtre et de l'élimination des anciens.

Het belang van het vervangen van schrijnwerk moet beoordeeld worden rekening houdende met de milieu-impact van de productie van nieuwe vensters en de vernietiging van de oude.

VERVANGEN INDIEN NODIG

Indien herstellen of verbeteren van de bestaande vensters niet mogelijk is, moet hun vervanging overwogen worden. Het plaatsen van de huidige, zeer goed isolerende vensters in een oud gebouw mag evenwel niet ondoordacht gebeuren, zonder een globale benadering van isolatie en ventilatie. Zonder die bijkomende maatregelen zou het vervangen van de vensters immers kunnen leiden tot vochtproblemen in het gebouw.

IS ER EEN STEDENBOUWKUNDIGE VERGUNNING NODIG ?

Het vervangen van vensters is niet onderworpen aan de verplichting om een stedenbouwkundige vergunning aan te vragen, **op voorwaarde dat het architecturale uitzicht van het gebouw niet gewijzigd wordt.** Dat houdt onder meer in dat de oorspronkelijke vormen, welvingen, indelingen… behouden blijven. Het gebruik van hetzelfde materiaal is uiteraard wenselijk. Indien het gebouw beschermd is, moet wel altijd een vergunning aangevraagd worden. In de praktijk maakt de huidige standaardisering van de vensters het integreren ervan in een oude gevel problematisch.

Châssis réalisés selon les techniques actuelles, mais dont l'aspect extérieur est proche de celui des châssis anciens.

Forest, avenue Molière, Atelier d'Architecture du Congrès – Frédéric Hossey.

Vensters uitgevoerd volgens de huidige technieken maar waarvan het buitenaanzicht nauw aansluit bij dat van de oude vensters.

Vorst, Molièrelaan, Atelier d'Architecture du Congrès – Frédéric Hossey.

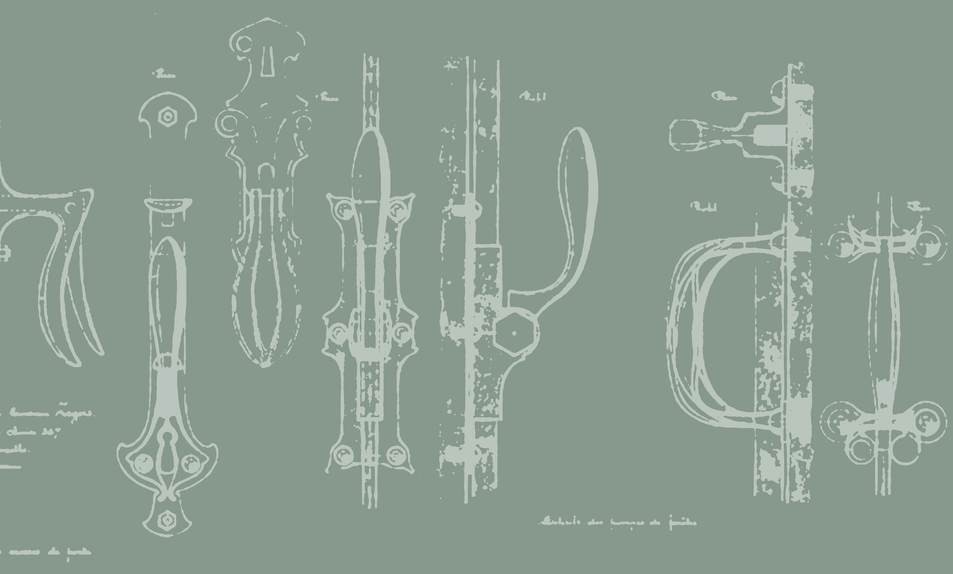

Comparaison entre une fenêtre à petits-bois (à l'arrière-plan) et une fenêtre actuelle à double vitrage avec faux petits-bois (à l'avant-plan).

Vergelijking tussen een venster met roedeverdeling (op de achtergrond) en een nieuw venster met dubbel glas en neproeden (op de voorgrond).

Le Centre Urbain, asbl – ABEA (Service Info Patrimoine)
De Stadswinkel, vzw – ABEA (Dienst Info Patrimonium)

Direction de Monuments et des Sites de la Région de Bruxelles-Capitale
Directie Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

La porte d'entrée en BOIS
De HOUTEN voordeur

LA CARTE DE VISITE DE LA MAISON

Symbolisant à la fois l'accueil et la protection, la porte constitue souvent un petit chef-d'œuvre qui concentre des détails décoratifs : entrée de boîte aux lettres, poignée de porte, serrure, heurtoir, sonnette, grille en ferronnerie…

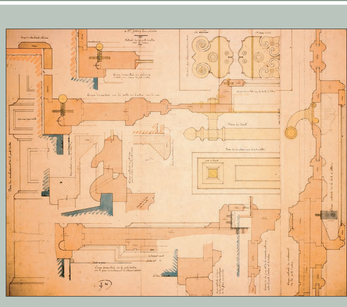
Habituellement, la partie ouvrante de la porte, le vantail, est surmontée d'une partie fixe vitrée appelée imposte qui éclaire le hall d'entrée. Jusqu'au début du XXe siècle la porte est toujours réalisée en bois. En chêne ou en sapin, peinte ou vernie, elle se compose de montants et de traverses qui enserrent des panneaux moulurés.

Une porte ancienne doit rarement être remplacée. Un entretien régulier lui confère une très grande longévité. Les assemblages peuvent être aisément démontés, ce qui permet différentes réparations. Il est également possible d'améliorer l'isolation thermique et acoustique d'une porte d'origine et d'y placer une serrure de sécurité.

Vantail de porte réparé au moyen d'une greffe de bois pratiquée dans le montant destiné à recevoir la serrure (menuiserie Cabay).

Deurvleugel waarin een nieuw stuk hout is ingezet in de stijl waarin het slot komt (schrijnwerkerij Cabay).

À la fin du XIXe siècle et au début du XXe siècle, l'architecte maîtrise le dessin de la menuiserie dans les moindres détails.
Henri Beyaert, Maison Blondel, détails de la porte d'entrée, 1886, coll. CIDEP.

Aan het einde van de 19de eeuw, begin van de 20ste eeuw beheerst de architect het tekenen van het schrijnwerk tot in de kleinste details.
Hendrik Beyaert, Huis Blondel, details van de ingangsdeur, 1886, verz. CIDEP.

La porte participe à la composition d'ensemble. Son ornementation fait écho à celle de la fenêtre et au décor sculpté de la façade.
Saint-Gilles, rue de l'Hôtel des Monnaies 90, H. De Kock, 1889.

De voordeur draagt bij tot de compositie van het geheel. De ornamenten van de deur zijn een herhaling van die van het venster en van de sculpturen die de gevel verfraaien.
Sint-Gillis, Munthofstraat 90, H. De Kock, 1889.

HET VISITEKAARTJE VAN HET HUIS

De voordeur, symbool van bescherming en gastvrijheid is een klein meesterwerkje waarin allerhande decoratieve details geconcentreerd zijn : brievenbus, deurkruk, slot, deurklopper, bel, smeedijzeren traliewerk…

Doorgaans bevindt zich boven de bewegende deurvleugel, een vast gedeelte met glas in, dat bovenlicht genoemd wordt en natuurlijk licht in de hal brengt. Tot aan het begin van de 20ste eeuw worden deuren altijd uit hout vervaardigd. Ze zijn uit eik of grenen, zijn gevernist of geverfd en bestaan uit verticale stijlen en dwarsbalken waarin van lijstwerk voorziene panelen gevat zijn.

Een oude deur moet zelden vervangen worden. Mits regelmatig onderhoud kan ze een hele lange levensduur hebben. Ze kan ook helemaal uiteengehaald worden, waardoor verschillende reparaties mogelijk zijn. Het is ook mogelijk om de thermische en akoestische isolatie van een oorspronkelijke deur te verbeteren en er een veiligheidsslot in te plaatsen.

Vantail de porte en cours de restauration à l'atelier. Un artisan menuisier peut réaliser de nombreux travaux de réparation et d'amélioration de la porte ancienne (menuiserie Cabay).

Deurvleugel in restauratie in de werkplaats. Een schrijnwerker kan allerhande reparatie- en verbeteringswerkzaamheden aan een oude deur uitvoeren (schrijnwerkerij Cabay).

Entrée de boîte aux lettres et tirant de porte.
Schaerbeek, rue des Pâquerettes 62.

Brievenbusopening en deurstang.
Schaarbeek, Madeliefjesstraat 62.

Le Centre Urbain, asbl – ABEA (Service Info Patrimoine)
De Stadswinkel, vzw – ABEA (Dienst Info Patrimonium)

Direction de Monuments et des Sites de la Région de Bruxelles-Capitale
Directie Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

Le châssis de fenêtre et la porte métalliques

Metalen vensters en deuren

Immeuble moderniste à châssis métalliques.
Saint-Gilles, avenue de la Jonction 2, Lesec & Quolin, 1937.

Modernistisch gebouw met metalen schrijnwerk.
Sint-Gillis, Verbindingslaan 2, Lesec & Quolin, 1937.

LE FER ET LE VERRE

À la fin du XIXe siècle, le développement de la production du verre en grande surface permet la création de portes formées d'une structure ajourée en tôle et en fer forgé placée devant un vitrage. L'Art nouveau introduit pour la première fois la porte métallique dans la façade de l'habitation, mais c'est surtout pendant l'entre-deux-guerres qu'elle connaît un essor remarquable dans l'immeuble à appartements.

Importé d'Angleterre dans les années 1920, le châssis en acier devient rapidement un des fleurons de l'industrie métallurgique belge. Associés à la fenêtre horizontale, ses minces profils contribuent aux lignes épurées de l'architecture moderniste.

La production des menuiseries métalliques est abandonnée après les années 1950. Ces éléments peuvent souvent être restaurés. Les techniques d'amélioration des performances présentées pour le châssis en bois sont souvent applicables aussi au châssis en acier.

La finesse des profils en acier ne peut être obtenue à l'aide d'un autre matériau. Il existe aujourd'hui des châssis en acier à coupure thermique et à double vitrage.

Dergelijke fijne profielen als bij staal zijn met geen enkel ander materiaal te benaderen. Er bestaan vandaag stalen vensters met thermische isolatie en dubbel glas.

IJZER EN GLAS

Aan het eind van de 19de eeuw wordt het door de ontwikkeling van de productie van grote glasoppervlakken mogelijk om deuren te gaan maken in een opengewerkte plaatstalen structuur waarin glas komt met smeedijzerwerk voor. Met de art nouveau verschijnen de eerste metalen deuren in de gevels van woningen maar vooral tijdens het interbellum zal de metalen deur in appartementsgebouwen een opmerkelijke bloei kennen.

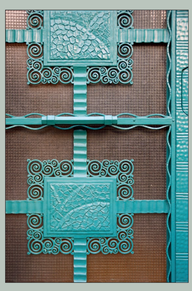
Het stalen raam, in de jaren 1920 uit Engeland geïmporteerd, zal al gauw een van de paradepaardjes worden van de Belgische metaalindustrie. Het horizontale venster met zijn fijne profielen, draagt bij tot de sobere lijnvoering van de modernistische architectuur.

De productie van metalen schrijnwerk wordt vanaf de jaren 1950 weer verlaten. Bestaande vensters kunnen vaak gerestaureerd worden. De technieken voor het verbeteren van de prestaties van houten vensters zijn ook toepasbaar bij staal.

Porte de style Art Déco. La structure ajourée de la porte métallique permet une transition douce entre l'intérieur et l'extérieur du hall d'entrée.
Ixelles, rue Forestière 1.

Deur in art-decostijl. De openwerkte structuur van de metalen deur zorgt in de inkomhal voor een zachte overgang tussen binnen en buiten.
Elsene, Bosstraat 1.

L'Art Déco a cherché à multiplier les effets par l'utilisation de techniques variées pour le traitement de la surface du fer: stries parallèles, martelage, motifs imprimés à chaud...
Bruxelles, rue du Vieux Marché aux Grains 7-11.

De art deco ging op zoek naar nieuwe effecten, door het gebruik van uiteenlopende technieken in de behandeling van het ijzeren oppervlak: parallelle strepen, hameren, warm ingedrukte motieven...
Brussel, Oude Graanmarkt 7-11.

Les portes et les châssis métalliques présentent une grande durabilité lorsqu'ils sont bien entretenus. Le renouvellement régulier de la couche de protection est essentiel.

Metalen vensters en deuren hebben als ze goed onderhouden worden een grote duurzaamheid. Het regelmatig vernieuwen van de beschermlaag is essentieel.

Le Centre Urbain, asbl – ABEA (Service Info Patrimoine)
De Stadswinkel, vzw – ABEA (Dienst Info Patrimonium)

Direction de Monuments et des Sites de la Région de Bruxelles-Capitale
Directie Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

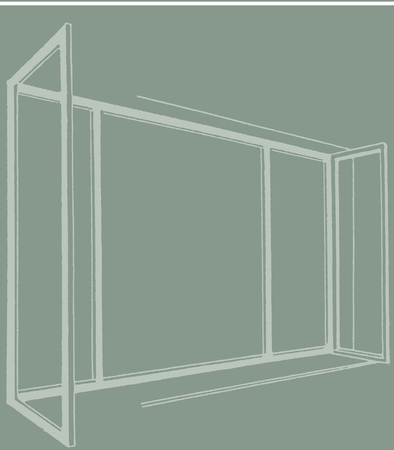

Fig. 43.

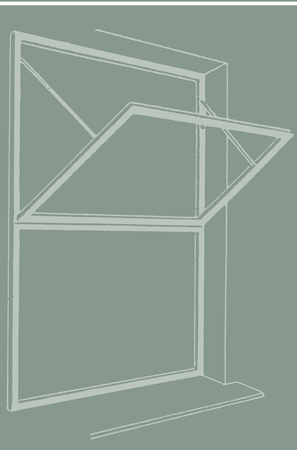

Fig. 44.

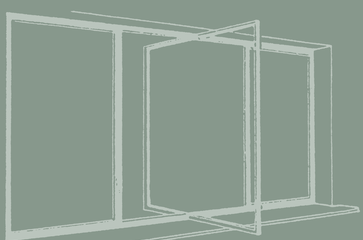

Fig. 46.

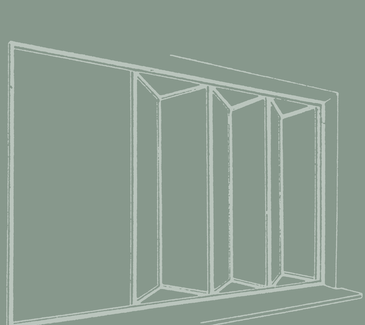

Fig. 47.

LE BALCON
HET BALKON

FONTE OU FER FORGÉ ?

Vers 1850, grâce à l'essor de la production industrielle de la fonte décorative, des balcons à garde-corps en métal commencent à apparaître sur la plupart des façades bruxelloises. Coulée dans un moule, la fonte permet la production en série d'éléments ornementaux. Le matériau présente cependant un inconvénient : il est cassant. Les panneaux en fonte sont donc assemblés dans un bâti en fer qui assure la solidité du garde-corps.

À la fin du XIXe siècle, l'éclectisme d'inspiration médiévale et ensuite l'Art nouveau remettent à l'honneur la production artisanale du fer forgé. Le matériau de base du garde-corps est la barre de fer de section rectangulaire ou carrée. Le métal utilisé est un fer très pur qui se prête à toutes sortes d'opérations de façonnage à chaud et à froid : cintrage, torsade… Les techniques d'assemblage sont variées : brides enserrant plusieurs barres, fixation à l'aide de rivets, de vis, de boulons ou encore la soudure qui apparaît surtout à partir de l'entre-deux-guerres.

Entre 1850 et 1914, le balcon devient un attribut essentiel de la façade bruxelloise.
Saint-Gilles, rue Vanderschrick 25 et avenue Jean Volders 48, E. Blérot, 1902.

Tussen 1850 en 1914 wordt het balkon een essentieel onderdeel van de Brusselse gevel.
Sint-Gillis, Vanderschrickstraat 25 en Jean Voldersiaan 48, E. Blérot, 1902.

La remise en peinture régulière de la ferronnerie est nécessaire à sa bonne conservation : garde-corps en fer forgé.
Saint-Gilles, rue de Parme 30, 1882.

Regelmatig herschilderen van het ijzerwerk is noodzakelijk voor een goede bewaring ervan : smeedijzeren borstwering
Sint-Gillis, Parmastraat 30, 1882.

La main courante en bois participe à la protection de la ferronnerie et à la sécurité du balcon. Après une longue période sans entretien, son remplacement est souvent indispensable.

De houten leuning draagt bij tot de bescherming van het ijzerwerk en de veiligheid van het balkon. Na een lange periode zonder onderhoud zal zich meestal een vervanging opdringen.

GIETIJZER OF SMEEDIJZER ?

Dankzij het succes van de industriële productie van decoratief gietijzer verschijnen rond 1850 aan de meeste Brusselse gevels balkons met een metalen borstwering. Gietijzer dat in een vorm gegoten wordt maakt de serieproductie mogelijk van decoratieve elementen. Het materiaal heeft wel één nadeel : het is breekbaar. De gietijzeren panelen worden daarom geassembleerd in een ijzeren raamwerk die de stevigheid van de borstwering moet garanderen.

Tegen het einde van de 19de eeuw doen het middeleeuws geïnspireerde eclecticisme en vervolgens de art nouveau de ambachtelijke productie van smeedijzer heropleven. Het basismateriaal van een dergelijke borstwering is de ijzeren staaf met rechthoekige of vierkante doorsnede. Het gebruikte materiaal is een zeer zuiver ijzer dat zich leent tot allerhande warme en koude bewerkingen, zoals buigen en draaien… Het assembleren gebeurt op uiteenlopende manieren : beugels met daarin verschillende staven, bevestiging met klinknagels, bouten of lassen, dat als techniek voornamelijk vanaf het interbellum opduikt.

Le garde-corps en fonte possède peu de résistance au choc. Il est donc absolument déconseillé de l'utiliser comme support à un échafaudage ou à un élévateur extérieur.

De gietijzeren borstwering is niet erg goed bestand tegen schokken. Het is daarom absoluut afgeraden om er steigers of een goederenlift aan te bevestigen.

Le gonflement du métal sous l'effet de la rouille, combiné au gel, provoque des cassures dans l'assise en pierre. Un défaut de fixation du garde-corps représente un danger potentiel.

Door het opzwellen van het metaal onder invloed van roest, in combinatie met het effect van de vorst, zal het metaal loskomen op de plaats waar het in de steen verankerd is. Een slechte bevestiging houdt een potentieel gevaar in.

Le Centre Urbain, asbl – ABEA (Service Info Patrimoine)
De Stadswinkel, vzw – ABEA (Dienst Info Patrimonium)

Direction de Monuments et des Sites de la Région de Bruxelles-Capitale
Directie Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

LA CORNICHE
DE KROONLIJST

La corniche achève la composition architecturale de la façade et souligne la continuité de l'enfilade des maisons de la rue.

Saint-Gilles, rue du Mont-Blanc 29-31.

Corniche à aisseliers de style Art nouveau abritant des vitraux.

Bruxelles-extensions, rue Saint-Quentin 30 et 32, G. Strauven – photo AAM.

De kroonlijst is de kroon op de architecturale compositie van de gevel en onderstreept de continuïteit van de huizenrij in een straat.

Sint-Gillis, Witte Bergstraat 29-31.

Kroonlijst met korbelen in art-nouveaustijl die beschutting biedt aan glas-in-loodramen.

Brussel-uitbreiding, Saint-Quentinstraat 30 en 32, G. Strauven – foto AAM.

UNE GRANDE OUBLIÉE…

La corniche supporte le chéneau qui recueille les eaux pluviales de la toiture et protège le haut de la façade d'une humidification excessive.

À Bruxelles, l'usage de la corniche ne se généralise qu'au XVIIIe siècle. Durant cette période marquée par le classicisme, elle s'inspire étroitement de l'architecture antique. Le modèle classique demeure en usage jusqu'au début du XXe siècle.

Autour de 1900, certains architectes Art nouveau réinterprètent complètement la forme de la corniche : elle forme une large saillie au-dessus de la façade, adopte un dessin ondoyant et repose parfois sur des consoles en fer forgé… Elle abrite souvent des sgraffites ou des décors en céramique qui animent le haut de la façade. Dans l'entre-deux-guerres, la corniche reste un élément très présent dans les façades Art Déco.

Éloignée du regard et peu accessible, la corniche est un élément architectural dont on oublie presque l'existence. Malgré l'importance de son rôle, elle souffre souvent d'un manque d'entretien.

AL TE VAAK VERGETEN…

De kroonlijst draagt de dakgoot die het regenwater van het dak opvangt en beschermt de bovenkant van de gevel tegen zware regenval.

In Brussel is van een veralgemeend gebruik van de kroonlijst maar sprake in de loop van de 18de eeuw. Het is een periode gekenmerkt door het classicisme en ze inspireert zich dan ook nogal sterk op de architectuur uit de oudheid. Het classieke model blijft gebruikelijk tot het begin van de 20ste eeuw.

Rond 1900 gaan bepaalde art-nouveau-architecten de vorm van de kroonlijst herinterpreteren : ze vormt een brede overstek boven de gevel, is onregelmatig van vorm en rust soms op smeedijzeren consoles… Ze biedt vaak bescherming aan sgraffiti of keramiek die het bovenste gedeelte van de gevel verlevendigen. Tijdens het interbellum blijft de kroonlijst een zeer nadrukkelijk onderdeel van de art deco-gevels.

Omdat ze zich buiten ons gezichtsveld bevindt en niet toegankelijk is, vormt de kroonlijst een onderdeel van de architectuur dat vaak over het hoofd wordt gezien. Ondanks haar belang wordt ze niet altijd goed genoeg onderhouden.

L'habillage de la corniche par des lattes de PVC appauvrit la façade. Un défaut d'étanchéité sera moins vite relevé et une mauvaise ventilation favorisera le pourrissement du bois.

Het bekleden van een kroonlijst met pvc-latten verarmt een gevel. Een gebrekkige waterdichtheid wordt bovendien minder snel opgemerkt en door de slechte verluchting gaat het hout sneller rotten.

L'état de la pente et de l'étanchéité du chéneau doit être vérifié régulièrement. Les débris obstruant les descentes d'eau doivent être éliminés.

De afwatering en de waterdichtheid van de dakgoot dienen regelmatig gecontroleerd te worden. Afval dat de regenpijp verstopt dient verwijderd te worden.

Le décapage permet une préparation de qualité des menuiseries à remettre en peinture.

Decaperen garandeert een voorbereiding van goede kwaliteit voor het te herschilderen schrijnwerk.

Le Centre Urbain, asbl – ABEA (Service Info Patrimoine)
De Stadswinkel, vzw – ABEA (Dienst Info Patrimonium)

Direction de Monuments et des Sites de la Région de Bruxelles-Capitale
Directie Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest